

II

Незабаром після цієї штуки, проте вже вересень на дворі був, у Антося на станції сидів о. Яким і Тимоха — також вже отець, тільки отець диякон, і скільки семінаристів сиділо, що там же стояли. Вже й з полудня звергнуло, а вони ще не обідали: очікували на новаків, що були на екзамені — і Антося — та на консоляцію. От бажання кожному своє збулося: ідуть вони з екзамену, попід вікна тупотять та гомонять. Ніхто не обрізавсь, то всі раді, всі питають: — а я, чуєш, добре відповідав? а правда, добре?..

— Мене, мабуть, завернуть?

— Тебе щоб завернули!.. от мене — то так! — перебив другий. А третій:

— Чого б я хотів, щоб так відповідав, як ти! Тобі екзамен вдав якнайлучче!

Всі почувались, що добре «отвічали» та жоден не йняв собі віри і отак випитували один у одного, а випитуючи й у хату ввійшли.

— А що? — пита о. Яким Антося.

— Хто його зна! тільки-м так йому вирецетував, аж спасибі сказав.

— А! то добре: вже-сь ретор! Поздравляю. Весело Антосяві стало, та він і сам собі не доймає віри, чи тому правда і, не хотючи, осмішкуючись каже:

— Поздравляйте! а може ще доведеться утрясти з Кам'янця.

— Ні вже, — озвався якийсь семінарист. — Коли кажете, аж спасибі сказали, то за що б завертали! Вже-вже — «бургієць» з вас. А був і ректор?

— І архирей був, — вмішавсь один новак, радий, щоб і його поспитали.

— І архирей був?!

— Не хто й дякував Люборацькому, а він же, — додав другий новак. — Всі сидять підряд, як гуси при березі.

Ще ця розмова велась, як уже казали давати обідати, а о. Яким, почувши, що ложками торохтять, моргнув, на кого знав, і опинились з-під стола та на столі повнісінька «воодушевлення» гранчаста пляшка й почалось «возліяніє» в честь свіжих горобців (реторів).

Від цього празнику почалось для Антося нове життя, вже семінарське.

По семінаріях всього три класи: низчий — реторика, вищий — богословія, а середній — філософія. Що в училищах четвертий клас, те ж в семінаріях богословія: і старші з богословії, й усе, філософія посередині: богословам не кориться, а над реторами не може старшинувати, хіба то десь; реторика те ж саме тут, що там перший клас тощо. Чи післатись за чим, чи що треба кому, то ким як не ретором? Старший же пішле, бо право має. а філософ попросить, і бідний ретор всім за попихача. Тільки тут все на ви: — а чи не пішли б ви мені туди-то? чи не переписали б того-то? Все на ви, все делікатно, а не послухай, скажи: хай хто другий, бо я часу не маю! — то так і гримне: — бач його, горобець поганий! як розібрав! вже й послухати не хоче! я тобі хутко зіб'ю цю пиху! Ось побачиш!... То вже того й жди, що старший відлепортує в «місячних відомостях»: «груб, неслухняний, по улиці ходить і пісні співа, де люди всякого звання, чину й покрою». То от тобі й халепа! Уряд так і загуде, наче бджола, як в улії стукнеш: — «ты, кажется, вон смотришь с семинарии? смотри!» — А кому таке по серцю? бився-бився, а на половині й втопився! То ретори й хилиться, як трава за вітром, та ще й не шелестить. Пішов би, поскарживсь, то уряд може б що й поміг; та це вже значить бути донощиком, з начальством сходиться, підняти на себе всю богословію, або й цілу семінарію. Та-таки уряд там держить себе, що легше до скаженого вовка приступити; то нічого: куди вітер віє, туди лозі гнутись.

І Антося, будучи в реториці, хилився, гнувся, світив в очі богословам, як і кожен; та йому дуже тяжко було з старшого попихачем стати; то світив він, як той місяць, що світить, та не

гріє, — даремне, мовляв циган, у бога хліб їсть. Та й це не довго було, бо він тільки обізнався, зараз же пристав до музик, навіть туди на станцію перейшов, де самі музики жили. Ці не зважають уже на класи та на старшинство, а більш того, що заводять чергу і тим уже всі й посилаються, чия черга настане, як не знайдеться охочого, щоб заступив. От і зажив собі Антосьо вільним козаком та ще й весело. Аби тільки субота, то вже повна хата наб'ється послухати, як гратимуть; слухають-слухають та й іноді і складчина почнеться, — а там все піде догори ногами. Не коли ж частіш гуляють, як приїхавши з дому; в кожного свіжа копійчина, то перва шана товариству ніби, а справді шинкарям. І оце саме минуло для Антося перше різдво в семінарії. Додому він не їздив, бо далеко було; а їздив до дядька, до о. Якими, що сів на парафію миль за дванадцять від Кам'яця, як ото перевізся для Тимохи з Солодків.

По ордані й посипали семінаристи в Кам'янець. На дворі мороз, аж голки скачуть, а вони сидять, позакутувані мамашиними хустками, в батьківських бекешах, понадувались, як сичі на сльоту, й кожен так позира на людей, наче сам куди вищий від сонця, а всі — пилінка на дорозі, що вітер подме, — і де вона ділась, де відшукати? Ретор же як їде, то пряче носа, як гусак на холод; філософ виставить обличчя на весь вид; ретор дивиться, та не добачає, а філософ до всього придивиться, до всього йому єсть діло. Цей не промине й того пищика, що чеше, згорбившись, і вже не пам'ятає, коли саме змерз, відколи трясеться; — філософ подумає: «тікай, морозе, бо франт їде»!.. От уже богослов як їде, то не їжиться, як ретор; не позира, як філософ; богослов переважно розляжеться, підійме плечі, щоб ширші здавались, надусається і, як погляне на кого, то не хочаючи і то наче дума: «от ошчасливив!» — і знов нікуди не дивиться, тільки думає: — коли б хутче до кінця, та оженитись, та на село. — Зітхне й подме, що пара клубом піде, вдариться в плечі хурманові й покотиться по конях та по дорозі. А він погляне скося й подума: — от так подуй хто, будь мудрий! — і ще подме. А хлоп'я ззаду йому вигне пузо вперед і собі дме: уф-ф-ф... І крізь штанята йому хвіст з сорочки теліпається, аж замерз підбійканий; проте й воно дме, та ще й як! дідьчий і батько так не подме!

Між другими всякими їхав і Антосьо, — хоча й ще ретор, проте сидів, як богослов, і позирав, як філософ.

Непоодаль від того дому, де вперше жив Антосьо, сюди до Польської Брами, стоїть дерев'яний дімок, а в йому, в кімнатці без помосту порозкидано, порозвертано і п'ять кроватів стояло, і п'ять семінаристів жило. По музикантських струментах, що тут висіли по стінах, зразу кожен догадається, що тут музики живуть: та струментів п'ять, а хлогпів лише чотири. Кого ж нема? Антося нема, тільки скрипка його на кілочку висить. Не мав, неборак, пудла, то возив її в хустині та в руках держав, як літом, а зимою, то припоручав кому, а сам з голими руками вирушав, — удовцем, мовляв сам. Так і тепер лучилось, то скрипка була, а скрипача нема.

— Коли б його принесло хоч на крилу вітренню, — каже один, походжаючи по хаті. А далі взяв та й ліг.

— Та вже не забариться, — каже другий. Третій мовчки струну ув'язував до скрипки, а четвертий лежав, читав та як жбурне книжкою під поріг, аж листки зашваркотали, й каже:

— Доїла ти мені! сучий син — як скінчу, доки житиму, і в руки не візьму, а як приторкнуся, то пальці поплню і вмиюся. Тільки лежатиму та милуватимусь з своєю попадькою. — З цим словом обняв подушку, пригорнув до себе: — А! — каже з притиском, обернувся до стіни очима, накрив голову подушкою та й заснув.

— Бач! як наш басиста розходився, — заговорив той, що скрипку прилагодював. — А чим то він кинув? — питає.

— Догматикою.

— Та кручена ж бо! А дай, чуєш тон!

Той встав, взяв флейту й подув. Третьому нічого не казав, а він сам взявся за бас і почав

трюмкати. І врзали втрюх.

— Що ви! грасте? — гукнув, схопившись, той, що спав, і кинувсь до баса: — швець, — каже, — знай своє шевство, а в кравецтво не мішайсь! — І сів сам до баса, а той взяв кларнет. Переграли.

— Що за штука гарна! — каже скрипач, — та нема Люборацького.

А він і суне в двері.

— Га! га! — закричали всі чотири, перецілувались і почали: — а ну йому марш! — І втяли такого досколистого, аж волосся їжитья.

Люборацький тимчасом роздягнувся, достав калитку з кишені і стенив щось у кулаку.

Переграли ті, а він і каже:

— Спасибі! нате ж вам кому на живицю, кому дудку прополоскати. Та й я коло вас зогріюсь. — І дав півкарбованця.

Стали чергуватись, кому б піти. Антосьо хотів уже хурмана посилати, як входить бурсак.

— От хто піде! — каже басиста.

— Куди? — питає той

— По живицю.

— Ов-в-ві далеко! — озвався бурсак. — Аж у город?

— Ні! тут через п'яту хату.

— Давайте, піду; а за те послухаю.

Дав йому басиста гроші, а сам побіг: — почекай, — каже, — я зараз вернуся. І в ту ж минуту приносить пляшку: — на, каже, й посудину.

— От якої живиці! — озвався бурсак, — а я думав, що й справді живиці, та й думаю: де тут крамничка через хату, то я її не знаю?

— А хіба ж це не живиця? — каже скрипач.

— Ще й правдива живиця: хоч якого оживить! — озвався басиста, а бурсак:

— А за всі брати?

— За скільки влізе, — каже басиста.

— То може б більшу посудину хай би взяв? — питає скрипач.

— Буде й цього, — каже басиста, — бо як не подужаємо, то щоб не вивітрилась.

— А закусить? — бурсак питає.

— Закусити єсть, — озвався Антосьо й додав: — ти ж, брате, не гнівайся, що ми тебе, гостя, посилаєм: і сам же вип'єш. А признайся: ти ж і на різдво, й на новий рік, і на ордан не то не пив, а й не бачив, як п'ють?

— Ні, на новий рік випив, — каже бурсак і пішов.

— Хутче ж! — гукнув басиста.

— На одній нозі, — озвався бурсак вже з-за порога. Не питали Антосьо, де святкував, бо всі знали, що в дядька; а питають: — що бачив на селі?

— Що бачив? — каже він, пораючись коло своєї скрипки, — гусей, курей, індиків бачив; бачив телята, ягнята, — сказано, як на селі.

— А віслюка не бачив? — пита басиста.

— Ні не бачив, — каже Люборацький.

— Ото! хіба ж ти не чесався?

— Як би ні! чесався.

— І до дзеркала?

— Всеконечно, — озвався Антосьо і аж тоді догадався, куди діло йде: — а! — каже, — кабанчику! он ти куди стріляєш! — Та й поклав скрипку й кинувсь на його: — ти, — каже, — пережив свята, то я тебе в будень впораю. Давайте ножа, — гукнув, — будем кабана колоти! — І

звернув басисту на кровать та й почав вертїти пальцем під пахву.

— Ай! ай! — кричить той, сміючись, і ногами дрига.

— Кричи: кві, — каже Антосьо, — то пустю.

— Пусти, бо бас ногами розіб'ю!

— Справді, бас в ногах! гамуйся, дурний! — заговорили другі.

— Маєш щастя, що бас в ногах, — заговорив Антосьо, випустивши басисту, — а я б тобі дав!

Завтра скликав би добрих людей, на душенину.

— Що ж, братіку, — заговорив той, — хіба я винен, що по тобі Христос їздив? — Антосьо знов кинувсь на його, та той басом відгородився і гука: — бас! чуєш, бас!

Тут відчинились двері і ввійшов один, другий, кому ближче було, і музики почали грати.

Пішов гук по всій Палестині; хлоп'ята зачували і зібрались послухати. Час був хоча й не зовсім вільний, бо Антосьо трохи спізнився, що й «уроки» почались, та кому те зубріння не доїсть до живих печінок? Душа ж жива, тільки наче обмерзла, наче в шкарлупі, як курча в яйці; то вже хіба й не треба їй ульги? І зійшлося камбраття не менш десятка, а своїх було п'ять; та не було в голові, то в хаті тихо було. Десь-то хтось-то бренів в кутку, як джміль восени, а то все сиділи мовчки, й один тарабанив пальцями по столі; другий якусь книжку перевертав: який «урок»? — питався; третій сидів, похнюпившись, та придивлявся на руки, що поклав на коліна, та позирив на других; той лежав та мовчки дивився на стелю. Були й такі, що стояли, один на другого спершись. Всі наче на весь світ сердились, наче в біду попались, що говори, а все за замком. Антосьо первий почав розмову:

— Чому, панове, хоч не курите?

— Та кат-ма тютюну! хіба свого даси, — озвався один.

— Чому й не дати? — каже Антосьо і з цим словом поклав на столі капшук повен тютюну, гарно вишитий заволічкою по оксамиті.

Все так і заворушилось. Той тільки не кидався, хто не вживав. Обступили стіл і задні передні через голову несли, та кожен придивлявся на тютюн, кожен ліпив куричку.

— А доброго ти тютюну привіз! — каже один. — Дав би-сь мені зо жменю, коли багато маєш.

— Чому й не дати, — озвався Антосьо. — Хоч мало маю, та й цим поділюся. — І дав жменю, аж крізь пальці тяглося.

— О, спасибі, — каже той. — А я тут курив ось яку запридуху — подивись! — І показав чорний та темний тютюн, та ще й потертий, бо насипом його в кишені носив.

— А нічогенький собі, — каже Антосьо, — хоч нюхай! — Другі тільки переглядалися.

Позакурювали, хто курив, і присіли до грубки, відіткавши каглу, аби, знаєте, диму на хаті не було; бо, на случай, набіжить який чорт, то біди не скараскаєшся. Курять ці, а хто не курив, капшук розглядали.

— А це вже якась попівна удружила? — кажуть.

— Може й так, — озвався Антосьо, осміхнувшись.

— А чи й сама така, як її робота?

— Хіба ви не знаєте, що я з поганою не зайду?

— Бідний горобець! — каже басиста, а був богослов, — чого б я так високо літав! Тут і сяка-така кривобока коли б хоч подивилась, а він на луччих б'є!

— Що? не вірите? — каже Антосьо. — Ось же й портрет її покажу вам. Поназдивитесь! — І почав ритись у зв'язці та в книжках; і справді вийняв картинку. — Дивіться, — каже.

Кинулись дивитись, а тут двері відчинились і з'явилась випивка. Не до панянок тоді було, — дали місце чому другому. Навіть не додивились, що то картинка не мальована, а печатувана була.

— А що? — каже Антосьо, впаковуючи свою панянку.

— Нічого собі, — кажуть, коли це вона.

— Та! їй-богу, та! — каже Антосьо. А цьому до правди, як людям до сонця.

Антосьо любив почванитись і де треба було на свому поставити, то сочинить і забожиться. Так і тепер: взяв десь печатувану картинку і видає її за поличчя тієї дівчини, що йому капшук дарувала, а капшук йому подарував якийсь панотець, а не панянка. Де ж цей взяв його, Антосьо не мав цікавості й запитати: подякував та в кишеню. Чого ж божитьься? Антосьо знав, що гріх призивати ім'я боже всує, то знав як і божитись. Не казав с'як або так, а каже: «та». А яка? Та сама, та, на картині, що намальована, — не друга ж!

Не кожному й по чарці стало, як пляшка й спорожніла.

— Е, це вже негарно, — каже Антосьо, — люди добрі зійшлись та насуху повинні виходити, чи що? — й дав ще на око.

— Та мало буде, — кажуть. Антосьо дав і ще на око.

Поки принесли, то тут трошили все, чого понавозив Антосьо: кури, гуси, ковбаси. Навіть хліб їли з таким смаком, наче промолотились. Тимчасом і смерклося.

За другим разом зашуміло в голові, то вже лиш подавай. І тут так сталось. Розворушилось заморене, і один гукнув:

— Ану, панове, по шажку! — і підставив кашкет. І посипались гроші, та не шагами, а гривнями; другий і золотого викинув, і чвертку, а Антосьо півкарбованцем брязнув. Були й такі, що тільки плечима здвигали.

Тільки чи не пізно буде? — завважив один; а другий: — Та втік, не втік, а побігти можна. — А третій: — А поляки приповідають: "Куріс, ніе куріс, а targować wolno". Пішли по «православну» так собі на вдачу, — на щасливого долю, як то кажуть; а ті, що zostались, ждали не так горілки, як бажалось довідатись, чи встане шинкар, бо вже таки добре пізно було. А поки що курять та й курять; дим стовпом стоїть, а вони ще й підчадюють. І язик розв'язався, що гомонять, та й гомонять; вже й не грали, тільки гуртом співали й церковних і всяких. Ніхто про уряд і не згадає, а субінспектор уже в хаті — тільки придивляється. Далі один по одному і запримітили та хіп куричку з рота та в рукав, і стане, витягнеться.

— Ти! ти, здається, куриш? — каже «суб» Антосьові.

— Хто? я куриш? — озвався Антосьо, — та я зроду й в губу її не возьму; і сидіти не буду там де накурено...

— А тут чого сидиш?

— Бо це моя станція.

— Ти ж кажеш, що не можеш сидіти, де накурено?

— Бо й таки правда!

— А хіба ж тут не накурено?

— А вже ж ні.

— А поглянь на хату! що це? не дим? Поглянь!

— Та я вже дивився.

— Що ж то? Дим? га?

— Та дим же!

— Ти ж кажеш, що тут не накурено?

— Бо таки ні.

— А звідкіль же дим узявся?

— Сам накурився. З груби, значить, — додав Антосьо.

— Чого ж тютюном чути? — каже суб.

— О! — підхопив басиста. — Казав би й справді! Хіба ж тут тютюном чути? зовсім соломою, а ви кажете — тютюном.

Субінспектор заживав табаку, так йому попід ніс хоч і квачем вози, то не почує.

На мову басистого суб ні півслова, а причепивсь ізнов до Антося:
— Дай люльку!
— Яку? — питає Антося.
— Яку маєш, — каже суб.
— Панове! — заговорив басиста стиха. — Десь тут люлька нашого «крючка», дайте!
Господин субінспектор покурять. — Поліз кларнетиста за люлькою в куток, а басиста взяв капшук з стола, затим і люльку в руки, і підносить субові з поклоном: — Ось, — каже, — покурить, коли хочете.
Суб тоді шарив у Антося по кишнях.
— Та які в мене кишні? в мене — діри. — каже Антося.
— Покажи ті діри! — І шурне рукою, та аж до коліна достане.
Як ото піднесло басистого.
— О! — гукнув суб і бере з рук та й подає старшому і каже: — запиши. Чиє то? — запитав у гурту.
— Та тут канцелярський живе, так то його.
— Врешь! то твоє.
— Ні, не моє. Я думав, що ви покурите, та й дав. Ви ж самі бачили, що ми так довго шукались за цим добром.
— Запиши, старший! — гукнув суб, — що курили та ще й глузували; а розберемо послі.
Тимчасом хто тут був з чужих, пробирались за двері, щоб звідсіль умкнути і таки бути дома, якби мав і до їх станцій забрести.
— Хто там? хто то? — гукав урядник.
— Хто ж його зна! мабуть, чи не вітер грюкає!
— Я бачив, що людина.
— Хто ж його зна! мабуть, чи не хазяїн забратого вами добра.
Як і справді входить якийсь канцелярський. Поздоровкався, роздягнувся і до старшого:
— Позвольте, — каже, — люльку!
Віддав старший, а суб і питає:
— То ваша-с?
— Наша-с, — каже канцеляриста та й до старшого: — може й капшук взяли? Віддає старший і капшук.
— І то ваше-с? — питає суб.
— Наше-с, — каже той, і почав цибух продмухувати.
— Не курить тут, — шепче йому Антося, а на пів-голосу: — ви ж знаєте, що мене душить.
— Ні, не буду. — каже він. — Я вийду на двір. Облизавши отак макогін, суб уже обертався іти, як вскакує один з тих, що по горілку пішли, й на радіощах: «Є!» — гукнув, потрясаючи пляшкою над головою, та й запримітив гостя і хіп руку вниз і тільки відкашлюється, а камбрата торка: — на, ніби, її до тристенного!
— Що є? що є? — підхопив суб.
Відкашлянувся той:
— Еге-е! то я, — каже — так-еге-ем!.. Кажу, що є... кого мені треба...
— А кого ж тобі треба?
— Люборацького... Кажуть, він мені письмо привіз.
— То не можна було завтра прийти вільним часом, а конче сьогодні?
— Завтра я подаюсь в больницу.
— Чим ти болен?
Почухавсь той та й каже:

— Короста.

— Мерзость! — озвався суб.

Тимчасом пляшка пішла з рук в руки і опинилась аж під кроваттю. Тоді тільки урядник каже:

— Та ти брешеш! Скажи, що ти приніс?

— Нічого, — каже, — я не приносив.

— А покажи руки!

— Я покажу, — каже той, — але як нема нічого, тільки короста, — то що?

— Гадость! — сказав суб і вийшов.

Богослов випровадив його аж за ворота, щоб гаразд оком провести, а в хаті дякували тому канцелярському, що потурбувався до них і спас від халепи, та раділи, що все так гладенько сплигло.

Хто перекривлявся з суба, як він буде кривитись, що дарма тільки теліжився аж з города; другі сміялись; а там згадали й горілку й того, що втік:

— А той де? — питають

— Та тут десь зник, — каже той, що приніс — отут під самим порогом. — То був моторніший за цього і, почувши, що в хаті тихо, притаївся в сінях, а там як почув голос суба, чкурнув поза хату.

— Де ж би він дівся? — додумуються. А він і йде і стогне, ніби йому тяжко горілку нести.

— О! за вовка помовка, — заговорили хатні. А той: — Голубочко моя, — примовляє до горілки, ставлючи її на стіл, — зозулько моя! через тебе я мало в ополонку не влетів. То поцілуємся ж за те! кете лишень чарку!

Справді він мало в ополонку не залетів: як чкурнув з сіней, то погнався, як несамовитий, і дав такого сторчака, що аж посунувся. Щоб не розбити пляшки, бо хазяйська була, підняв він її вгору й посунувся на ліктях аж на лід, бо grimнувсь над самим Смотричем.

Почали помаленьку вертатись ті, що повтікали і наново почалось, що й поперед було.

Через скільки день хто тут був і не втік, стояли коло порога за те, що вештаються «в учебне время».

Під час цієї покути Антосьо отримав листа від матері з поклоном від Галі. То вже був забув її, а це разом воскресло прошле, й дівчина, як намальована, стала перед очима і не вступається; чи чита Антосьо, чи пише — вона тут та й тут.